

Inhoud

Woord vooraf	9
1. Essayisme	15
2. De kwaal van het politiek correcte denken	23
3. Multiculturalisme, een eerste verkenning	37
4. Johnny Clegg, Willem Vermandere, Herman de Coninck en hun goede bedoelingen	43
5. Multiculturalisme: een tweede verkenning	47
5.1 De meltingpot	47
5.2 Psychopathologie?	52
5.3 Het nieuwe multiculturele design	54
6. De westerse rede	59
7. De liberale orde	69
8. Nieuwe multiculturele verkenningen	77
8.1 Racisme en het wereldsysteem	77
8.2 Herder en de multiculturele verrijking	86
8.3 Literatuur als begrijpen	98
8.4 Antropologen en ander grut	109
8.5 Een derde verkenning	121
8.6 Verschillende ideologieën	129
8.7 Een eigen dialectiek en toverwoorden	137

9. Islam	151
9.1 Islam en jihadisme	151
9.2 Iran	154
10. Kosmopolitisme	157
10.1 Multicommunautair en kosmopolitisch	157
10.2 Migraties, de Wende en Verzuiling	159
10.3 Toch succesverhalen?	174
11. Religie	177
11.1 De goden en het beschavingsoffensief	177
11.2 De scheiding van kerk en staat	180
12. Identiteit en de roman	185
13. Racisme	191
13.1 Mak en Scheffer	191
13.2 Bat Ye'or, de dhimmitude en Palestina	195
13.3 Het juridische kader	202
14. De Verlichting	209
14.1 Bekeerden en afvalligen	209
14.2 Negationisme	221
14.3 Moordzuchtige religies, universalisering en diversiteit	230
14.4 Etnische diversiteit, nihilisme en de barbaren	238
14.5 Homogeniteit, socialisme en de vergeten biologie	246
14.6 Scheffer en de stille verschuiving	260
14.7 Het economische feit en opnieuw de cultuur	264
14.8 Zuiverheid en globalisering	271
14.9 Hassan al-Banna en Levinas	277
15. De toestroom van godsdiensten in het onderwijs	287
15.1 Democratie, kerken en Aristoteles	293
15.2 Godsdiensten, het technologische wereldbeeld en onze victoriaanse tijdgenoten	300

15.3	Islamisme en het sacrale reveil	309
15.4	De onmogelijke vrijheid	322
15.5	Historisch revisionisme en multiculturalistisch negationisme	334
16.	De verliezers van de moderniteit	341
17.	Rechts politiek correct denken, islamofascisme en Hirsi Ali	349
18.	De politiek correcte cultuur anno 2008 en de etnische achtergrond	355
18.1	Onderwijs, het legaat van de islam en het postmoderne	360
18.2	De machtsgreep in de cultuur of het culturele trotskisme	367
19.	Leszek Kolakowski redevivus. Een tribuut	371
20.	Intellectuelen, hun nieuwe strijd en de stad	375
20.1	Nieuw exotisme, Darwin en de rabbijnen	380
20.2	Moses Mendelssohn en de joodse school anno 2008	384
20.3	Nogmaals de posthistorische verwarring en haar goden	388
20.4	Een veranderende islam, nieuw antisemitisme en christendom	396
21.	Naar een Europese islam?	405
	Literatuur	413

Woord vooraf

“Wek afkeer op, dan zit je goed.”

Michel Houellebecq

In academische kringen staat de deugd van de verontwaardiging niet hoog aangeschreven, ook al is ze de drijfveer van vele emancipatiebewegingen. De moderne deugd van de verontwaardiging is in de universitaire optiek goed voor het verleden, maar wordt niet dienstig geacht voor heden noch toekomst. Verontwaardiging wordt als een soort volkse drift aangezien, en de enige intellectueel die in ons taalgebied dat libido nog vertoont, is Etienne Vermeersch. Hij spreekt immers klare taal en verliest zich niet in de brij van de postmodernistische enerzijds-anderzijds-cultuur van de linkse yuppies. Dit boek is uit verontwaardiging ontstaan, uit een machteloze ergernis.

Mijn ouders waren wat men geleerd ‘sociologische of cultureel-katholieken’ noemt: ze waren dus in zekere zin katholiek, maar niet fanatiek. Ze waren zo arm als een kerkrat en het begrip ‘upward mobility’ kenden ze niet. Toch pasten ze het toe: ze stuurden me op zesjarige leeftijd naar een deftig Antwerps college. Daar werd ik op mijn vijftiende buiten gemieterd. De reden: ik wilde wielrenner worden (dat was iets voor het grauw) en ik las een vuilschrijver als Plautus, in wiens kluchten men ook scheten liet. Hij stond op de indexlijstjes van de toenmalige weldenkenden, dus je las deze viespeuk zeker. Het was mijn eerste, vrij grondige kennismaking met de toen belangrijkste geïnstitutionaliseerde godsdienst. Het grauw en Plautus lustte men niet.

Als ‘tofelemoon’ groeide ik op in het Antwerpse stadspark – het jodenpark zoals wij dat in de volksmond noemden. Het was de biotoop waar ik al vlug de wat aparte vestimentaire parafernalia van de chassidische joden leerde kennen. Als kleine jongen wist ik al zeer goed wat de sabbat inhield en welke arbeid er op die dag niet mocht worden verricht. Mijn moeder was naaister en werkte voor alle soorten joden, maar toch vooral voor de arme. In de buurt sprak men over joden steevast als ‘moeilijke en arrogante mensen’. Kosmopolitische joden noemen Antwerpse joden ‘parochial’. Als kleine *goj* mocht ik op sabbat hun licht aanknippen. In een van de Antwerpse joodse scholen lost men dat eenvoudig

op: men laat vrijdags gewoon de lichten branden, dus moest men ze later niet aanknippen. Dat tikt aardig aan op de factuur, maar dat kan geen voorwerp van zorg zijn voor mensen die een vaste afspraak hebben met god, *jahweh* in dit geval. Toen ik een vijftiger was, werd ik – nog steeds *goj* – directeur van twee joodse scholen, een orthodox-zionistische en een chassidische. Dat was mijn ‘tweede’ kennismaking met de waanzin die godsdienst heet. Net zomin als ik in het christendom naastenliefde had ontwaard, zo constateerde ik in het operationele jodendom slechts ‘sedaka’ (de joodse versie van barmhartigheid en naastenliefde) voor het eigen volk. Israël komt de merkwaardige eer toe *God ontwikkeld te hebben* (Grant Allen), en dat zullen we tot op de dag van vandaag geweten hebben. Ook dít monotheïsme met zijn formalismen, zijn geprevel over ‘uitverkoren volk’ en zijn sacralisatie en amerikanisering van de judeocide kon me niet bekoren.

Begin jaren zeventig van de vorige eeuw ging ik in Borgerhout wonen, onder de eerste Marokkanen – wat oudere mannen die geen vlieg kwaad deden maar met wie je nauwelijks contact kreeg. Ze leefden vrij gesegregeerd, maar hun groente- en fruitwinkels waren wel goedkoper dan die van de gewone middenstand en dus ging je bij de ‘Marokkanen’ boodschappen doen (het ‘shoppen’ was nog niet uitgevonden). Met hun kinderen en kleinkinderen was het lastiger kersen eten, en vanaf het begin van de jaren negentig, toen ik zelf opgroeiende kinderen had, kwam je niet alleen via de media te weten dat vele ‘allochtonen’ een kort lontje hebben en dat de islam nogal jihadistisch van aard is, maar je hoorde de wat lastige horrorverhalen die je eigen kinderen van school, straat en sportplein meebrachten. Je ging ertegenin, maar zij hadden de realiteit aan hun kant. Hun vertelseltjes uit de grootstedelijke biotoop waren niet erg pastoraal en moslims werden niet bepaald hun vrienden. De eerste generatie moslims die ik gekend had, was niet wereldveroverend, maar hoe zit dat met hun nazaten? Of begon *Eurabië* toch al vroeger? Kan iemand ons daarover iets met zekerheid vertellen?

Ook het derde monotheïsme was, zoals de twee eerste, dus eerder een vloek dan een zegen. Wie de wereld verdeelt in moslims en niet-moslims, is immers een soort ‘racist’ op zijn manier. Godsdiensten brengen niet samen maar verdelen, ze ontbinden, ze juttten mensen op, monopoliseren al millennia het debat van de mensheid en verkiezen altijd het eigen volk. Ze zetten stevast twee gezichten op en kunnen daarmee alle kanten op. Elk gedegen historisch werk kan ons daarover ten overvloede vertellen. Nu doen ze het allemaal weer eens op een vette manier over.

De idee van humaniteit is een zedelijk begrip dat we nodig hebben. Als wij die idee niet zouden erkennen, zouden we, zoals Kolakowski ooit formuleerde, geen goede gronden hebben om ‘ideologieën’ als slavernij, kinderarbeid of discriminatie van vrouwen ter discussie te stellen. Mijn drie kinderen werden op een humanistische en antiracistische wijze grootgebracht, maar wat ze thuis kwamen

vertellen, verontrustte toch een weinig. Je had enerzijds de abstracte ideeën van intellectuelen, academici, journalisten, multiculturalisten, kunstenaars en welzijnswerkers, maar anderzijds was er de werkelijkheid die weerbarstiger was en vraagtekens zette bij de arcadische verhalen uit multicultureland. De realiteit zag je dan wel op televisie en op school, maar zowat alle media waren ingelijfd in het politiek correcte denken, en bij het minste geringste incident werden steeds dezelfde westerse arabisten en andere deskundigen opgetrommeld. Die moesten Jan met de pet ervan overtuigen dat hij het als oningewijde niet helemaal begrepen had, dat hij misschien wel een latente racist was. Deze mediagenieke politiek correcten incarneerden een postmoderne variant van communisme: deze mondiale emancipatiebeweging had immers ook altijd voorgehouden dat zowel de Chinese, de Russische als de trotskistische versie een lichtende toekomst zou brengen. Ook zij hadden iedere vorm van twijfel uitgeschakeld en ook zij keken neer op de kleinburgers die er geen snars van hadden begrepen. En zo ontstond niet alleen een misplaatste eerbied voor het multiculturalisme – een *simulacrum*, zou Baudrillard zeggen – maar ook een nieuw soort *stockholmsyndroom*: de westerse denker als gegijzeld van de natuurlijke orde zoals die door moslims opgevat wordt. Dat ging gepaard met een immens verlies aan vrijmoedigheid en met een conceptueel dadaïsme dat kritiek verwarde met xenofobie en racisme.

Was ik voor de katholieken een *heiden*, voor de joden bleef ik een *goj* en voor de moslims een *niet-moslim*, een Europese *dhimmi*. Katholieken, joden en moslims hadden in hun geschiedenis aangetoond dat ze met hun totalitaire waarheidsaanspraken bijzonder heftig tekeer konden gaan, maar in postmoderne tijden werden nu zelfs vrijzinnige artiesten, denkers en naïeve christenen aangetast door een snel om zich heen grijpend virus: het politiek correcte. Dat uitte zich in de knieval van intellectuelen en ander vrijzinnig gepeupel voor de jongste onder de godsdiensten, in de revival van religie in het algemeen en in het zich weer breed maken ervan op het openbare forum. Het anti-intellectualisme dat eruit sprak, was stuitend. In de humane en sociale wetenschappen drong zich een nieuw ‘cultural studies’-wereldbeeld op dat verre van vrijzinnig of rationeel was. Een nieuw spiritueel masochisme was geboren.

Godsdienst kan worden gezien als troost, verlichting en wens, maar hoe moet je het interpreteren wanneer intellectuelen, schrijvers en academici de griezelige zekerheden van de islam billijken en via een abjecte zelfcensuur alle zieke religieuze bedjes toedekken? De ‘dialectiek van de secularisering’ (Habermas) leidt ertoe dat intellectuelen hun eigen versie van het *jeruzalemsyndroom* ontwikkelen. Er greep immers een totale uitval van het rationele denken plaats. Er kwam een profetie van gelukkig multiculturalisme voor in de plaats. Schuldige onwetendheid, arrogant moralisme en domme betweterij streden om de voorrang, en dit met een ondraaglijke lichtheid. Intellectuelen, aangestoken

door het postmoderne virus, zochten blijkbaar niet langer naar een criterium op grond waarvan ze zouden kunnen of durven beweren het beter te weten dan anderen. Nicolaas van Cusa, Gotthold Ephraim Lessing en Bertrand Russell hadden voor niets geleefd. Er vond een *liberalism as denial* plaats, de *conversation of mankind* werd door één religie beheerst, het progressieve denken werd door linkse intellectuelen en hun lakeien gemonopoliseerd. Het verraad van de klerken c.q. het verraad van links (Carel Brendel) was compleet. Hun overwegend irrationele studeerkameroplossingen zaagden de ibseniaanse pijlers onder de westerse samenleving weg: het vermogen om vrij te denken en het zoeken naar waarheid. Intellectuele abdicatie en zelfbedrog gingen hand in hand. De naakte en verzengende vreugde van het rationele en seculiere denken die nooit gedeeld kan worden door degenen die zich verschuilen achter de enge muren van een of andere mythe (Russell), werd door vele westerse intellectuelen niet meer als superieur aanvaard. De pijn en de troost van het rationalisme werden opgegeven. Dat elk weten een niet-weten is, een vermoeden, een conjectuur, was dan weer niet aan moslims besteed. De Ionische Verlichting lag veraf.

Dit boek is niet alleen uit verontwaardiging hierover ontstaan. Erger misschien nog is de achteloosheid waarmee, vanaf het begin van de nieuwe eeuw, een zekere kritiek op de multiculturele samenleving werd uitgeoefend door dezelfde die vroeger elke prudente kanttekening als racistisch hadden aangemerkt, méér nog: zij hadden degenen die altijd al het 'ontolereerbare' hadden aangeklaagd, als halve fascistengestereotypeerd. Stilaan echter gingen ze dezelfde argumenten gebruiken als die vroegere 'fascisten'. 'Racisme' en 'fascisme': nooit werden deze begrippen lichtzinniger gehanteerd dan door de progressieve multiculturalisten en culturele trotskisten. Nooit werd het verstand meer verduisterd dan tijdens de jaren negentig van de twintigste eeuw. Nooit werd minder geluisterd naar Arabische, Berberse en Iraanse kritische stemmen, die ons smeekten het seculiere en rationele wereldbeeld niet te verkwanselen. Nooit werd méér in de *on-waarheid* geleefd dan toen. Ik was kwaad op die lichtzinnigheid, dat irrationele, die terugval in het voorbije, die veronachtzaming van Arabische intellectuelen, die langzame ommekeer die nu nonchalant en hypocriet als evidente kritiek werd voorgesteld. Hadden we het altijd al niet gezegd?

Ik draag dit boek dan ook op aan alle Arabische, Berberse en Perzische vogelvrijverklaarde bloggers, kritische intellectuelen en bedreigde vrouwen die onder een dol geworden modern-archaïsche islam vrijheid en democratie bevechten, zowel in de Arabische landen als bij ons. Zij werden als 'voces clamantes in deserto' door 'onze' jetsetintellectuelen lafhartig in de steek gelaten en vaak als lastpakken aangezien of – godbetert! – als islamofoben.

Although the last, not least: een boek schrijft men niet alleen. Het wordt intellectueel 'gedragen'. Men staat op vele schouders. In dat verband zijn het vooral

buitenlandse denkers die me hebben doen inzien dat *for the time being* het ‘politiek incorrecte’ het progressieve en wezenlijke bestanddeel van ons denken moet uitmaken en dat de modieuze pomo-intellectuelen, immer erg bedreven in het recht praten van wat krom is, zich als verwende en ontstellend naïeve nesten hebben gedragen. In een naoorlogse consumentenvrede leven maakt slaperig en doet ons gevaren onderschatten. Denkers, schrijvers en columnisten als Alain Finkielkraut, Hans Jansen, Sylvain Ephimenco, Paul Cliteur, Meindert Fennema, Paul Scheffer, Dirk Verhofstadt, Anne Provoost, Susan Jacoby, Sam Harris, Richard Dawkins, V.S. Naipaul, Bassam Tibi, Ayaan Hirsi Ali, Sadik Al-Azm, Driss Chraïbi, Assia Djebar, Farah Karimi, Sahar Khalifa, Yasmina Khadra, Malika Mokeddem, Karim Traïda, Abdelwahab Meddeb, Naema Tahir, Nahed Selim, Afshin Ellian, Naslima Tasreen, Hanaan as-Sjaikh, Wafa Sultan, Turki Al-Hamad, May Menasa en velen met hen, moeten ons tot voorbeeld strekken. Zij hebben recht op onze bewondering en intellectuele bescherming, omdat wat zij voor ogen hebben, precies hetzelfde is waarvoor vrijzinnigen, seculieren, rationalisten en democraten ooit zo zwaar moesten vechten. Wie Driss Chraïbi’s wonderlijke hommage aan zijn leergierige moeder leest in de roman *La civilisation, ma Mère!...*, zal weten wat ik bedoel. Chraïbi, die ik in 1995 heb leren kennen (hij overleed in 2007), wilde het pantser van onwetendheid, de vooropgezette ideeën en de valse waarden die zijn moeder in het diepst van haarzelf gevangen hielden, vernietigen.

Naast deze Amerikaanse, Arabische, Nederlandse, Pakistaanse en Bengalese intellectuelen hebben ook de filosofen Etienne Vermeersch en Rudolf Boehm en de veel te vroeg gestorven bioloog Jan de Laender een onuitwisbare invloed op mijn wereldbeeld gehad. Vermeersch, de man van staal, is in zijn granieten onwrikbaarheid en zijn wetenschappelijke benadering van de werkelijkheid, in tegenstelling tot velen, altijd zichzelf gebleven. Zijn houding vertoont een grandeur, een volkse eerlijkheid, een authentieke verontwaardiging en een common sense die uniek zijn. Rudolf Boehm tekende op zijn manier altijd al slim protest aan tegen het tijdperk waarin we leven en was er in de jaren tachtig van de twintigste eeuw over verwonderd dat wie zich niet uitdrukkelijk multicultureel noemde, bijna als barbaar werd bestempeld. Jan de Laender ten slotte toonde mij als atheïstische vrijgeest hoe de geschiedenis van menswetenschappen als sociologie, antropologie en psychologie, altijd de geschiedenis van een gevecht tegen Darwin is geweest.

Speciaal wil ik hier ook de Acco-mensen Bart De Prins en Chams Zaougui een ferme accolade geven. De eerste gaf mij carte blanche voor dit ongemakkelijke en niet-vanzelfsprekende boek. De tweede begeleidde het met milde hand en veel psychologisch doorzicht.

Maar de grootste bewondering gaat uit naar mijn familiale infrastructuur. Naar mijn vrouw, die toleranter is dan welk monotheïsme ook en meer pedagogie in haar pink heeft dan de minister van Onderwijs in zijn hele academische brein. Naar mijn dochter, die haar vader tijdens zijn mentale zwoegtocht van leeftocht, kopjes thee ('de wijn der gelovigen' volgens Hezbollah) en menselijke gesprekken voorzag. Naar mijn twee zonen, mannen uit één stuk, zonder wier aanmoedigingen en ICT-kennis ik het nooit gered had. Ik kan maar niet begrijpen hoe ze met zoveel aisance met mijn onnozele 'digibetisme' konden omgaan – met zoveel geduld en stoïsche ataraxie. Zo'n familie is een godsgeschenk.

Wim van Rooy

1.

Essayisme

Wie zou er tegen een multiculturele samenleving kunnen zijn? Wat is er lekkerder dan het creatief mixen van zoete, zoute en pikante ingrediënten tot een aantrekkelijk en vitamineus soepje, tot iets waarvan we allen uitroepen: ‘Hadden we dat maar al eerder zo bereid!’ Maar wat geldt voor een kruidig soepje, is misschien niet zo vanzelfsprekend wanneer men het over het klutsen van mensen heeft. We zouden het wel graag willen, want niets is zo verleidelijk als de vele kleuren van de regenboog. Dat wisten Coca Cola en K3 overigens al lang. Aan een van de terminussen (want er zijn er natuurlijk veel) van onze westerse multiculturele rit, over enkele tientallen jaren vermoedelijk, zullen we hopelijk kunnen genieten van ons gretig en pittig bereide soepje, al doen we dat ten dele natuurlijk ook vandaag al wel met mate. Als we aan (Indische) yoga doen of de Argentijnse tango dansen (of ons inbeelden dat te kunnen), of als we couscous eten of ons inlaten met het taoïsme – ik zeg maar wat – dan interesseren we ons op een of andere, zij het vaak oppervlakkige of postmoderne wijze, voor andere culturen: we pikken eruit wat onze lifestyle opkrikt, maar we missen de real stuff. Als het niet zo’n beladen woord zou zijn, dan zou ik durven te zeggen: we missen dan de *essentie*. Welbeschouwd verdrijft het bereide soepje vaak alleen maar de postmoderne verveling, en dus de eerste honger. Vraag is of de route die we op deze manier (het mengen, het klutsen) in maatschappelijk en spiritueel multiculturenland ondernemen, altijd zo plezierig of geïnspireerd is. Laten we ons soms niet te veel op sleeptouw nemen door onze wat overspannen intellectueel-utopische gedachten ter zake, door onze christelijke dromerijen of door een obligate (loge)broederschap, of door academici die in hun obsessie met hun vak verblind zijn geworden en eerder dan met hun intellect met een emotionele wandelstok rondtasten? En zien we soms niet voorbij aan de vele dwaasheden die zich, gaande de lange weg, manifesteren? En worden sommigen onder ons plots niet erg bijziend als het over andere culturen gaat, hebben ze van de multicultuur niet een prozacversie voor ogen? Kortom, was er niet wat overdreven veel linkse, progressieve en diepchristelijke politieke correctheid? Zaten de oogkleppen niet juist bij deze correcten? Hanteerden zij niet al te zeer een padvindingsproza?

Wat ons in dit boek bezighoudt, is niet alleen de vraag hoe het allemaal zover is kunnen komen, maar zeker ook hoe de vele aberraties op de moeilijke weg die we gekozen hadden (maar die ons eerder was overkomen, en daarna goedgepraat), zomaar achteloos werden weggewuifd, waarom haast niemand opmerkte dat de multiculturele keizer vaak geen kleren aan had, of waarom nauwelijks een hond zich afvroeg waarom het rationele denken plots uitgeschakeld werd en de elite voor het onaanvaardbare en onfatsoenlijke boog, het zelfs verontwaardigd goedsprak. Waarom ook zovele mensen op hun eigengereide manier te kennen gaven dat de elite de pot op kon. Er dook nu en dan wel een antwoord op, maar nooit oordeelde de elite dat ze misschien zelf aan de basis lag, en als ze dat wel deed, werd ze uitermate masochistisch en zag het voor de hand liggende niet, namelijk de samenlevingsproblemen. Men morrelde wat, men sleutelde wat, maar de kern van de zaak werd uit een vreemde politieke correctheid niet aangeraakt. Ook de zogenaamde ontdekking van de kloof tussen burger en politiek werd van de kant van de elite zelden geïnterpreteerd als 'eigen schuld, dikke bult'. Neen, de kiezers begrepen het niet. Die staken de middenvinger op en begrepen het allemaal niet meer: de noodlottige gevolgen van de globalisering waren hun al meer dan genoeg. Midden hun eigen, door het postmoderne globalisme veroorzaakte identiteitscrisis schoof zich de vraag naar de eigen wortels van hier terechtgekomen andere culturen. Op de duur was echt iedereen wel 'ergens' op zoek naar de eigen identiteit, de oude burger en de nieuwe-oude allochtoon of migrant. Aangezwengeld door de oude apostelen van links en de nieuwe reclamegoeroes van de opgefokte designboekjes, liep iedereen de ander voor de voeten, werd 'identiteit' de sleutel tot alle problemen en werd de verwarring compleet. Wie ben ik? Het was een vraag die je voor de jaren 1980 nauwelijks hoorde, en welk antwoord zou je er trouwens op kunnen geven? Die invulling kwam er echter wel van de oude rotten van '68, die erop aandrongen dat de nieuwgekomen burgers zich die frustrerende vraag eigen zouden maken, én van de nieuwe leermeesters van de reclamebureaus. Het 'entrisme' van deze oude rotten, het zich door hen sedert de jaren 1970 'inworstelen' in de maatschappelijke geledingen, de zogenaamde 'mars door de instellingen', had op alle niveaus plaatsgevonden: zowel in de politiek als in de reclame. De generatie die erna kwam, vervulde die 'move' met een nieuwsoortig yuppendom, een eigen mengeling van intellectueel snobisme en zorg om de eigen portemonnee.

Wat ons hier bezighoudt, zijn de nieuwe thema's die aan de orde zijn en de oude vraagstukken die men opgelost achtte maar die (helaas) weer opduiken. De vorm waarin dat gebeurt, zal hybride en essayistisch zijn. Samen met het fenomeen van de migratie en de daarmee gepaard gaande indringende en decisieve aanwezigheid van de islam in Europa doken er zaken op die allang niet meer

op de intellectuele agenda hadden gestaan, maar die in symbiose leefden (en nog altijd leven) met het multiculturele. Ze namen een nieuwe of een bekende gestalte aan: het cultuurrelativisme, de terugkeer van de religie, de opkomst van het 'ietsisme' en het intelligent design-verhaal (een nieuwe, wetenschappelijke vermomming van het aloude creationisme), met in hun kielzog – maar eerder als rebound – het verweer van de 'ongelovigen', de hernieuwde aandacht en belangstelling voor het atheïsme en de verdediging ervan door bekende wetenschappers en essayisten, de angst voor de islam en de nieuwsgierige vrees naar de vele aspecten die met deze religie verbonden zijn, de relatie tussen geloof en terreur, het probleem van de afvalligheid, het symbolische debat in verband met de hoofddoekjes, het mogelijke ontstaan van een Europese islam, het verschil tussen fundamentalisme en islamisme, de krampachtige houding van vele westerse feministes ten opzichte van kritische moslima's, de hernieuwde discussie over de vrijheid van meningsuiting, de hunkering naar en belangstelling voor de ideeën van vooral Arabische denkers, het her en der terugkerende antisemitisme en de centrale rol van Israël in de wereldpolitiek, de houding van de andere religies, de oorsprong van het conflict tussen christendom en islam, de paniekerige drang naar oecumene en interreligieuze dialoog, gelardeerd met de af en toe opduikende zure en fundamentalistische oprispingen van de christelijk-evangelische kerken, de reactie van de laïciteit en de lekenstaat, het identiteitsdenken, de vraag naar een gemeenschap met een sterke moraal of het debat over het communautarisme, de sociaaleconomische discriminatie van allochtonen, maar ook de zoektocht naar de invloed van hun etnisch-culturele achtergrond, de doorbreking van een aantal taboes in verband met de islam en het 'intellectuelenmasochisme' dat er in symbiose mee leeft, de plaats van Europa in het debat dat zich aandient, het averechtse racisme, semantische discussies over wat nu juist multicultureel, intercultureel of multi-etnisch is – et j'en passe. Het is in potentie een rijk debat (dat eigenlijk niet of eenzijdig gevoerd werd), waarbij vele facetten elkaar kruisen en de waarheid vaak uit de weg wordt gegaan. Het is een verwarrende en ongemakkelijke discussie, met soms aspecten van een verleden dat men voorbij waande, met het verhulde triumfalisme van diegenen die meesurfen op de golf van de relicultuur en van een verwarde en verwarrende xenofobie. Wie het wat stout zou willen formuleren: dit debat gaat (opnieuw en misschien wel in de eerste plaats) over de 'tribus impostoribus', de drie monotheïstische oplichters: Mozes, Jezus en Mohammed, over wie de onvolprezen classicus en comparatist, de goddeloze Jan Pieter Guépin – deze intellectualistische Theo van Gogh – een geestige, schrandere en savante roman schreef, waarin hij toonde dat hij de blasfemische wetenschap van de theologie beter beheerste dan alle doctores dei samen.

We zullen deze thema's zowel separaat als geïntegreerd de aandacht geven die ze verdienen en trachten ze tentatief en zo goed mogelijk in hun samenhang te beschrijven. Maar vaak overlappen ze elkaar ook, of zijn ze onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Vele sinds de jaren 1990 in het licht gegeven studies in verband met de multiculturele samenleving behandelen vaak slechts één aspect, laten correlerende facetten buiten beschouwing en omzeilen op een huichelachtige manier alles wat de culturele vrede in het gedrang zou kunnen brengen. Zonder te menen dat alles hegeliaans en dus noodzakelijkerwijs in 'a great chain of being' met alles in verband moet staan, missen we al te dikwijls de verbinding tussen en onder al die thema's. Een socioloog leest nu eenmaal weinig filosofie, de filosoof komt vaak niet toe aan antropologie, de historicus verzuimt de analyse van het religieuze, de politicoloog heeft te weinig tijd voor romans en poëzie, de pedagoog verliest vaak de sociologische context uit het oog, de psycholoog verklaart te eenzijdig, de psychiater maakt abstractie van het wereldsysteem en creëert een eigen fumistisch vocabulaire, de theoloog houdt zich misschien alleen maar bezig met de hermeneutiek en realiseert zich daarbij niet dat daardoor de inhoud van zijn theologie vaak tot fictie gereduceerd wordt, en de evolutiebioloog ten slotte heeft dikwijls moeite met de integratie van zijn discipline in het algemeen-culturele patroon of met het laten aanvaarden ervan door de elite, wier al te perenniale pretenties daarmee op een laag pitje worden gezet of ontmaskerd.

Het is ons inziens slechts de essayist die als grensganger het onmogelijke kan combineren: het persoonlijk doorleefde én het wetenschappelijke lato sensu. Aan mentale of spirituele grensmarkeringen mag hij zich niet gelegen laten liggen en de categorieën die ongemerkt leven en denken bepalen, moet hij slopen. Dat zijn denken dan niet altijd precies is, neemt hij er graag bij. Hij moet immers trachten zijn denkbeelden verder te laten reiken dan zijn argumenten, zoals Walter Weyns het to the point formuleerde. Als beschouwend generalist en beroepsapostaat zal de essayist er eer in leggen het maximum uit al deze disciplines te halen door hun grenzen af te tasten, maar ook door ze daar met elkaar te verbinden waar ze het meeste intellectuele genot en plaisir du texte opleveren, iets wat gortdroge wetenschappelijke teksten en gespecialiseerde vertogen al te vaak ontberen, terwijl manifesten, paskwillen en vurige betogen dikwijls als een té geprivatiseerde en ongenueanceerde intellectuele strooptocht kunnen worden beschouwd. Essayisme is het eeuwige spel van treiterige transgressie.

De cri de coeur van de essayist moet, hoe recalcitrant ook, oneigentijds zijn en redelijk onderbouwd – 'redelijk' in de twee betekenissen van dat bijwoord: zijn vrolijke wetenschap moet 'redelijk onderbouwd' zijn, i.e. ze hoeft niet per se in een bandjir van klemmende argumenten te voorzien of een opperrabbinale stelligheid incarneren, maar ze moet wel gezond verstand incarneren en op een mi-

nimale rationaliteit kunnen bogen, hoe subversief en persoonlijk ze voorts ook moge zijn, en ook dat is redelijk. Misschien is het onderliggende idee wel dat de essayist niet in de eerste plaats uiteenzet hoe de wereld in elkaar zit, maar hoe hij in een furie op die wereld reageert. Hij laat zijn verzet tegen de wereld zien, niet zijn wrok; wél zijn opstand, niet zijn ressentiment. Zijn voorbeeld is niet het wraakgevoel van Tertullianus, die zich verheugde over het toekomstige branden van de heidense Romeinse keizers in de (christelijke!) hel of de nietzscheaanse overtuiging dat aan elk waardeoordeel een (onzuiver) ressentiment kleeft, maar de positieve verontwaardiging van Camus. Wie uit zo'n geest vandaag over de stand van zaken in de multiculturele samenleving wil schrijven, kan niet anders dan zijn vel riskeren, maar dat behoort tot het empooi van de essayist die hoog wil inzetten: er staat dan ook meer op het spel dan een rondje mooi schrijven. Rondtastende essayisten die de multiculturele samenleving bekritisieren, doen dat dus niet zozeer uit een of ander wraakgevoel. Dat destructieve sentiment is, zoals Camus het al vroeg opmerkte, altijd door afgunst gekleurd. Maar op wie zou de criticus jaloers moeten zijn? Toch niet op een starre godsdienst die iedereen buitenspel zet en naar achteren wil? In dit lange essay willen we juist aantonen dat de wrevel tegenover de multiculturele samenleving vanuit een denken en handelen ontstaat dat een reëel ervaren gevoel weergeeft, namelijk dat iets dierbaars is ontnomen (Paul Scheffer) en – voeg ik eraan toe – dat de soep wel héél erg heet gegeten wordt. Daaruit is niet, zoals velen van de elite menen, een verzuurde bitterheid ontstaan, maar wel een melancholisch zuur dat alles van waarde (vrijheid, de idee van vooruitgang, veiligheid, solidariteit, een rationeel godsdienstgevoel) heeft aangevreten. De zogenaamd verzuurde mens wil in de eerste plaats iets verdedigen, maar hij vindt de juiste toon niet: als hij toch zijn mening uitdrukt, doet hij dat vaak op een onbeholpen wijze en met de hoon van de elite op de achtergrond.

De essayist die we in dezen willen zijn, moet in het licht van het voorgaande dus degenen aan het woord laten die te lang aan de kant wat machteloos hebben staan tieren. Hij moet dat doen, niet als dure expert want van dat slag zijn er genoeg, maar in de eerste plaats als de dilettant zoals de Spaanse denker José Ortega y Gasset het bedoelde: hij moet zich in een 'staat van luisteren' bevinden en zijn wil tot overtuigen kan slechts dan échte zeggingskracht krijgen als hij geen enkel stijlmiddel onbenut laat. Hij moet een kynicus zijn wiens brutale authenticiteit afschrikt, al is cynisme (mèt letter 'c') niet aan hem besteed. Het verraderlijke leven zélf moet in zijn kronkelweg en zijn mentale pirouettes uitdrukking krijgen, vooral in de voorlopige 'geste' van het 'essayer', in het intellectuele en rationele schotschrift en in het bandeloze pamflet. Dat moet een lenig en associatief denken opleveren met zicht op onverwachte gebieden. Het essayisme mag de ambivalentie niet schuwen – als de intellectuele excursies maar uit zielenood

geboren worden en avontuurlijk zijn, als het meanderende denken maar in durft te gaan tegen ‘le middelmatisme’ en de wat onnozele gedachten van een spraakmakende en weldenkende intellectuele gemeente. De essayist moet denken, niet uit balsturige querulantie maar uit doorleefde en oprechte, ofschoon immer vernuftige, verontwaardigde tegendraadsheid. Kortom, de essayist moet zelf aardigheid in zijn onderwerp hebben. Voor deze touche à tout en intellectuele kannibaal mag de voetnoot boeiender zijn dan de tekst zelf. De voetnotenlezer is immers de fijne geest voor wie hij schrijft en open kaart speelt. De Iraakse auteur Kanan Makiya merkte ooit op dat de bronnen van een boek als dode geesten zijn in een leeg huis: hun aanwezigheid geeft betekenis aan alle hoeken en gaten van het gebouw. Wie ze tot zich neemt, zal het boek intiemer en juistere kennen – dat geldt ook voor die andere dienaar van de tekst: de voetnoot.

De essayist moet langs lijnen van geleidelijkheid uiting kunnen geven aan een vrijmoedig spreken waarvan de mentale weerhaken pijn doen, hij moet vrij-zinnig zijn, i.e. zijn zinnen – in de dubbele betekenis van grammaticale zin en van zintuig – moeten vrij zijn. De vrijgeest moet het essay, zoals Peter Sloterdijk het formuleert, als de definitieve vorm van het voorlopige betrachten.¹ Hij zal trachten een verhalende generalist te zijn zoals Diderot er een was in zijn *Encyclopédie*, maar tegelijk moet hij trachten de bril van de authentieke Franse moralisten en hun wijze misantropie na te streven. Nietzsche realiseerde zich dat zeer intens: bij alle kennis en objectiviteit houdt men in fine slechts zijn eigen biografie over – laat daarover geen misverstand bestaan. Zoals die andere Nietzscheaan, Michel Onfray, het beeldend uitdrukt: echte schrijvers dopen hun pen in bloed en schrijven met hun lymfe, en hun vlees vormt vermengd met hun ziel de alchemistische oven waarin wereldbeelden, manieren van voelen en de woorden om daar uitdrukking aan te geven, worden vervaardigd.² Essays mogen het eigen gevoel toelaten en daarbij alle schaamte achterlaten, ze zijn een bravade tot op het irriterende af.

Ten slotte mag de taal van de essayist alle registers bespelen: van hoog tot laag, van plat tot retorisch en van archaisch tot blits – niet uit een of andere gewilde en modieuze vorm van postmodernisme die erop zou neerkomen dat alles hetzelfde is,³ maar gewoon omdat ook op die wijze grenzen kunnen worden

1. Zoals Agnes Claeys in een essay over Sloterdijk het mooi formuleert en zoals ik er af en toe langs wil scheren: “Als het denk- en methodisch kader van het discours wegvalt, gaan teksten in de ‘open ruimte’ of langs de randen van de overgebleven ideologieën bewegen, komen in de maalstroom van verschuivingen, betekeniswendingen, de- en recontextualisering en selectieve commentaren terecht of geraken in de ban van de dynamiek van het mediageweld. Avontuur is nooit zonder risico.” Antoon Braekman, Raoul Bauer, Jacques de Visscher (2001). *Onbehagen met de moderniteit. De revolutie van de intellectuelen 1890-1933*. Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, p. 219.

2. Michel Onfray (2001). *Vulkanisch verlangen. Hedonistisch dagboek*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers, p. 156.

3. Jacques Kruithof (2006). *Je moet niet doen of alles hetzelfde is. Een pamflet*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas. De Nederlandse filosoof Gabriël van den Brink drukt het mooi als volgt uit: “Tussen hemel

beslecht. Daarbij wordt meegewogen dat taal, ondanks alle aandacht die er ooit in een emancipatiestrijd aan werd besteed, helaas het laatste is waarmee Vlamingen begaan zijn. Een kronkelende zin die meer dan twee voegwoorden en een niet voor de hand liggend woord telt, wordt vandaag ondanks alle taalstrijd nu eenmaal als moeilijk, ja hermetisch gekwalificeerd. De modale Vlaming, die zijn Van (van) Dale thuis protserig als schouwgarnituur uitstalt en er zijn kantoorruimte designmatig mee versiert (de kleur van de laatste editie is dan ook aventijns blauw), heeft met zijn nieuwe Verkavelingsvlaams, zijn überregionale dialect en de oneliners van de spelletjescultuur dan misschien wel de deuren van de nieuwe materiële rijkdom geforceerd, maar zeker niet die van de eigen taalschat: dat moesten we overlaten aan nieuwe medelanders en taalvirtuoso's als Abdelkader Benali en Khader Abdollah. Gezegend zijn zij! Vlaanderen: gebruik drie 'moeilijke' woorden achter elkaar en je bent gediskwalificeerd als de Hermes Trismegistos van de Lage Landen.

Allicht getuigt het van hybris dat de essayist alles op het spel wil zetten, dat hij soms als een intellectuele hooligan aan de slag gaat, en misschien is zijn taal voor een wetenschapper te weinig onderbouwd, te provocatief en te flashy, voor een politicoloog te koket en voor een romancier te zwaartillend of te weinig verhalend. Misschien, maar dat moet dan maar. Laat deze universele dilettant (Feyerabend) echter avontuurlijk slommen tussen de gedachten van de vele op zich interessante alfa-, bèta- en zelfs gammawetenschappen (ook al doen die mij steevast aan een winkel denken waarin zelfs de grootste kluns iets kan vinden) en er alles uit puren wat tegen de draad en vilein is, maar laat hem ook pedagoog genoeg zijn om zijn verhaal er op een recurrente wijze in te rammen zodat de lezer altijd weer dezelfde draad in het grote weefsel ziet opduiken. In der Wiederholung zegt sich (ditmaal) der Meister. Een onmogelijke opgave? Ach, laten we maar beginnen met deze onmogelijke, vermete te én vrolijke wetenschap: laten we het culturele en religieuze DNA van de multicultuur onder de loep leggen en de woorden van de Nederlandse filosoof-essayist Maarten Doorman voor ogen houden: "De essayist is iemand die je dingen vertelt die je niet hoeft te slikken." Achter zijn gedachten gaan grote emoties en een intense verontwaardiging schuil. Hij moet niets hebben van de 'theoretische theorie', maar struint liever alle velden en wegen af op zoek naar waarlijke inhoud. Experts wantrouwt hij, en specialisten in de multicultuur en de islam nog meer.

Na de harde en allicht omstreden standpunten van de essayist ter zake zal de multiculturele samenleving complex en vaak ongemakkelijk blijven. De oplos-

en aarde beweegt zich veel. Bijvoorbeeld vogels. Vogels vliegen soms hoog in de lucht, en soms zitten ze op een tak of op de grond. Mijn eigen denkervaring is vogelachtig. Je kunt hoog gaan, laag gaan, naar links en rechts. Je bent vrij. Maar het is van belang om contact te maken tussen wat er zich hoog in de lucht en laag op aarde afspeelt." Het is dat contact tussen hooggestemd multiculturalisme en de dagdagelijkse realiteit dat jammerlijk ontbrak en veel bonafide mensen heeft doen ontsporen of in een vals daglicht heeft gesteld.

singen zullen dat ook zijn, maar uiteindelijk moet men toch weer aan het werk, niet met een angstig handje of met slappe knieën, maar met een ferm humanisme – buiten de mens is er immers niets – dat het scherpe waardegevecht niet uit de weg gaat. Vooruit dan maar.